

دانشگاه علم و فناوری

دانشکده مهندسی و علوم تربیتی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته برنامه ریزی آموزشی

عنوان: تحلیل محتوای کتب درسی

**علوم چهارم و پنجم ابتدایی در سال تحصیلی 89-88 در ارتباط با محیط زیست
و حفاظت از آن و ارائه راهکارهای مناسب برای برنامه ریزان درسی در این
زمینه**

استاد راهنما: دکتر حسن ملکی

استاد مشاور: دکتر عباس عباس پور

استاد داور: دکتر محمدرضا نیلی

پژوهشگر: مهتاب علوی

پاییز 89

تقدیر و تشکر

صمیمانه ترین مراتب تقدیر و تشکر خود را به کلیه اساتید گرامی و محترم گروه برنامه ریزی آموزشی دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی که افتخار کسب علم، دانش و اخلاق را در محضرشان داشتم، تقدیم می دارم.

به خصوص از استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر ملکی که در هر زمان و موقعیتی از راهنمایی ها و هدایت های ارزنده و عالمانه شان، بنده را بی بهره نمی گذاشتند کمال تشکر را دارم.

هم چنین از همکاری ها، ارائه نظرات با ارزش و راهنمایی های ارزنده جناب آقای دکتر عباس پور که افتخاری شاگردی ایشان را هم داشتم تشکر و قدر دانی می نمایم.

از جناب آقای دکتر نیلی که زحمت داوری این پژوهش را بر عهده داشتند سپاسگذارم.

تقدیم به :

والاترین انسان ها و اولین مریبان زندگی ام که فرزندی آنها افتخار من است .

پدر عزیزم :

که ژرفای عشق رادر عمق نگاه های عطوفت خیز و نافذش حس می کنم .

نازنین مادرم :

او که سال هاست نگاه نگرانش ودعای خیرش بدرقه راهم است .

آن اسطوره ی صبر که همه هستی ام از سایه پرمهر اوست .

وبرادر وخواهرانم :

که گرمای امیدبخش وجود شان دراین سرد ترین روزگاران ، بهترین

پشتیبان است .

وتقدیم به آنانی که دوستشان دارم .

وتوای آشنا که ورقی از آن را می گشایی .

چکیده

به منظور بررسی میزان توجه به آموزش های زیست محیطی موجود در کتاب های علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی این پژوهش صورت گرفته است، روش تحقیق پژوهش حاضر، از نوع پژوهش توصیفی می باشد. در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش آماری مورد استفاده، آمار توصیفی می باشد و شامل فراوانی، درصد و نمودار است. جامعه آماری این تحقیق کتاب علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی که در سال تحصیلی 88-89 تدریس شده است می باشد. نمونه آماری، معمولاً در تحلیل محتوا جامعه و نمونه یکی است. و به همین خاطر به منظور افزایش اعتبار تمام دروس کتاب علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی مورد بررسی قرار گرفته است. به عبارت دیگر جامعه و نمونه آماری با هم برابر است و احتیاجی به تعیین حجم نمونه و روش نمونه گیری نیست. ابزار تحقیق، کتاب درسی علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی می باشد.

در نهایت نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده ها به شرح زیر است:

باتوجه به نتایج به دست آمده کل مفاهیم موجود در کتاب علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی در ارتباط با آموزش مسائل زیست محیطی و حفاظت از آن شامل 1233 فراوانی می باشد که از این مجموع 538 فراوانی مربوط به کتاب علوم چهارم دوره ابتدایی می باشد که از این تعداد فراوانی 203 فراوانی مربوط به بعد تصویر، 20 فراوانی مربوط به بعد پرسش و 315 فراوانی مربوط به بعد متن می باشد

به طور کلی طبق نتایج به دست آمده از این تحقیق میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی و آموزش آن در کتاب علوم تجربی چهارم دوره ابتدایی با توجه به بعد (تصویر، پرسش و متن 63/43%) می باشد. میزان تأکید به مسائل زیست محیطی از بعد تصویر در کتاب علوم تجربی چهارم دوره ابتدایی 37/73% و پرسش 3/71% و متن 58/55% درصد می باشد. در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی مجموع تعداد فراوانی های موجود در کتاب 695 فراوانی می باشد که از این تعداد فراوانی 253 فراوانی مربوط به بعد تصویر و 31 فراوانی مربوط به بعد پرسش و 411 فراوانی مربوط به بعد متن می باشد. به طور کلی میزان توجه به مسائل زیست محیطی و آموزش آن در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی 56/36% درصد می باشد. با توجه به نتایج تحقیق میزان توجه به آموزش مسائل زیست محیطی در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی از بعد تصویر 36/40%، پرسش 4/48% و متن 59% می باشد. طبق یافته های تحقیق درباره راه های حفاظت از محیط زیست در این دو کتاب توجه جدی نشده است که این مسئله توجه مؤلفین و برنامه ریزان کتب درسی را می طلبد که محتوای کتاب ها را مورد بازنگری قرار دهند.

واژگان کلیدی: آموزش حفاظت از محیط زیست، تحلیل محتوا، آلودگی محیط زیست،

آموزش محیط زیست در مدارس، قوانین و مقررات حفاظت از محیط زیست.

ب

فهرست مطالب

فصل اول : کلیات تحقیق

- 1-1 مقدمه.....2
- 1-2 بیان مسأله.....3
- 1-3 اهمیت و ضرورت تحقیق.....6
- 1-4 اهداف تحقیق.....8
- 1-5 سؤال های تحقیق.....9
- 1-6 تعاریف نظری و عملیاتی.....10

فصل دوم: ادبیات و پیشینه تحقیق

- 2-1 مقدمه.....14
- 2-2 تعاریف مفاهیم.....17
- 2-3 محیط زیست و انواع آن.....19
- 2-4 مسائل زیست محیطی جهان.....21
- 2-5 ادبیات قدیم و جدید در مورد محیط زیست.....25
- 2-6 اقتصاد و محیط زیست.....27

ت

- 29.....7-2 توسعه و محیط زیست
- 30.....8-2 آلودگی محیط زیست
- 31.....9-2 مفهوم جامع آلودگی و انواع آلوده کننده ها
- 44.....10-2 اهمیت جنگل و فضای سبز در مبارزه با آلودگی محیط زیست
- 45.....11-2 اهمیت جنگل و فضای سبز در مبارزه با آلودگی محیط زیست (هوا، آب، خاک)
- 46.....12-2 ارزش اجتماعی جنگل و فضای سبز
- 47.....13-2 قوانین و مقررات حفاظت از محیط زیست
- 48.....14-2 اسلام و محیط زیست
- 50.....15-2 وظایف حکومت اسلامی در قبال محیط زیست
- 52.....16-2 فلسفه محیط زیست و آموزش آن
- 54.....17-2 لزوم آموزش محیط زیست
- 55.....18-2 آموزش حفاظت از محیط زیست
- 62.....19-2 اهداف کلی و جامع آموزش حفاظت از محیط زیست
- 65.....20-2 اهداف کلی آموزش محیط زیست کنفرانس (تفلیس)
- 67.....21-2 اهداف مرحله ای آموزش محیط زیست
- 69.....22-2 اصول آموزشی زیست محیطی
- 70.....23-2 قدم های مؤثر در احیای فرایند آموزش محیط زیست در سطح خرد و کلان

ث

- 24-2 چالش های جهانی آموزش و پرورش در قرن بیست و یکم.....72
- 25-2 طرح آموزش، آگاهی سازی مردم و توسعه پایدار.....77
- 26-2 تاریخچه آموزش های زیست محیطی در جهان.....80
- 27-2 مشکلات فراروی آموزش زیست محیطی.....83
- 28-2 مردم و آگاهی های زیست محیطی.....85
- 29-2 روند تحولات آموزش محیط زیست در ایران.....87
- 30-2 محیط زیست در سوئد.....88
- 31-2 آموزش های زیست محیطی در نظام آموزش رسمی کشور اسپانیا.....91
- 32-2 خط و مشی آموزش محیط زیست در دبستان نیوتاون.....95
- 33-2 افزایش میزان آگاهی نسبت به حفاظت از محیط زیست در کشور سری لانکا.....104
- 34-2 آموزش محیط زیست در مدارس.....105
- 35-2 محتوای آموزش محیط زیست.....106
- 36-2 روش های آموزشی محیط زیست.....107
- 37-2 اهداف آموزش محیط زیست در دوره ابتدایی.....110
- 38-2 رابطه برنامه درسی و حفاظت از محیط زیست.....113
- 39-2 مفهوم زیست محیطی در کتاب های درسی.....114
- 40-2 نقش معلم در حل معضلات زیست محیطی.....120

ج

- 123.....41-2 تحلیل محتوا، تعریف و جایگاه
- 124.....42-2 تاریخ تحولی تحلیل محتوا
- 127.....43-2 کارکردها و کاربردهای تحلیل محتوا
- 127.....44-2 ویژگی های تحلیل محتوا
- 129.....45-2 روش های تحلیل محتوا
- 130.....46-2 مراحل تحلیل محتوا
- 132.....47-2 سوابق تحقیق در ایران و خارج از ایران
- 137.....48-2 نتیجه گیری از مباحث

فصل سوم: روش شناسی تحقیق

- 140.....1-3 مقدمه
- 141.....2-3 روش تحقیق
- 141.....3-3 جامعه و نمونه آماری
- 142.....4-3 روش و ابزار جمع آوری اطلاعات
- 144.....5-3 روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده های آماری

- 146.....1-4 مقدمه
- 147.....2-4 یافته های توصیفی

فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری

- 177.....1-5 مقدمه
- 178.....2-5 خلاصه یافته پژوهش
- 182.....3-5 محدودیت های پژوهش
- 183.....4-5 پیشنهادهای کاربردی
- 187.....5-5 پیشنهادهای پژوهشی

فهرست منابع

- .....منابع فارسی
- .....منابع لاتین

فهرست جداول:

- جدول 1-2. اهداف مرحله ای آموزش زیست محیطی.....68
- جدول 2-2. نقش آموزش محیط زیست در سطوح مختلف آموزشی در کشور اسپانیا.....94
- جدول 1-4. تجزیه و تحلیل کتاب علوم تجربی چهارم دوره ابتدایی و میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در آن.....148
- جدول 2-4. تجزیه و تحلیل کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی در ارتباط با میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب.....150
- جدول 3-4. عناوین درس های موجود در کتب درسی علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی در ارتباط مسائل زیست محیطی و آموزش آن.....153
- جدول 4-4. ارتباط طولی درس های کتاب علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی.....156
- جدول 5-4. تحلیل کتاب علوم تجربی چهارم ابتدایی در زمینه آموزش محیط زیست و حفاظت از آن از بعد تصویر.....157
- جدول 6-4. تحلیل علوم تجربی چهارم ابتدایی از بعد پرسش با توجه به آموزش محیط زیست.....160
- جدول 7-4. تحلیل کتاب علوم تجربی چهارم ابتدایی از بعد متن با توجه به آموزش محیط زیست.....162
- جدول 8-4. تحلیل کتاب علوم تجربی پنجم ابتدایی با توجه به آموزش زیست محیطی از بعد تصویر.....164

- جدول 4-9 تحلیل کتاب علوم تجربی پنجم ابتدایی با توجه به آموزش زیست محیطی
از بعد پرسش 166
- جدول 4-10 تحلیل کتاب علوم تجربی پنجم ابتدایی با توجه به آموزش زیست محیطی از بعد
متن 168
- جدول 4-11 تحلیل نهایی کتاب علوم تجربی چهارم ابتدایی از بعد تصویر، پرسش و متن 170
- جدول 4-12 تحلیل نهایی کتاب علوم تجربی پنجم ابتدایی از بعد تصویر، پرسش و متن 172

فهرست نمودارها:

- نمودار 4-1. میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی چهارم
دوره ابتدایی 148
- نمودار 4-2 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی پنجم دوره
ابتدایی 151
- نمودار 4-3 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی چهارم دوره
ابتدایی از بعد تصویر 159
- نمودار 4-4 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی چهارم دوره
ابتدایی از بعد پرسش 161
- نمودار 4-5 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی چهارم دوره
ابتدایی از بعد متن 163
- نمودار 4-6 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی

ذ

165.....از بعد تصویر.....

نمودار 4-7 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی

167.....از بعد پرسش.....

نمودار 4-8 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی

169.....از بعد متن.....

نمودار 4-9 میزان توجه به مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی چهارم دوره ابتدایی با

171.....توجه به بعد، تصویر، پرسش و متن.....

نمودار 4-10 میزان مفاهیم زیست محیطی موجود در کتاب علوم تجربی پنجم دوره ابتدایی با توجه

173.....به بعد، تصویر، پرسش و متن.....

فصل اول

کلیات تحقیق

1-1 مقدمه :

در آستانه هزاره سوم میلادی دغدغه اصلی سازمانهای بین المللی و اندیشمندان بروزمعضلات محیط زیست و روند فزاینده آن می باشد. انسان به عنوان عامل تاثیرگذار و قربانی این بحران به شمار می رود، از همین روح اصلاح روندهای محیط زیست به اعتقاد عموم صاحب نظران محیط زیست در گرو اصلاح آموزه های انسان و تغییر در نگرش، بینش و دانش انسان هانسبت به سرنوشت خود و محیط پیرامون می باشد (عمادی، 1382، ص 37).

از این رو آگاه سازی عمومی و آموزش جامعه در رابطه با ارزش و اهمیت محیط زیست برای ادامه حیات بشر امری مهم است. شرط اجرای موفقیت آمیز هر یک از برنامه های حفاظت از محیط زیست، آگاهی از چرایی و چگونگی آنهاست و ناپایداری توسعه را باید در جهل

و نابخردی نوع بشر در بهره برداری از منابع، انرژی ها و طرز بر خورد با طبیعت جستجو کرد. آموزش خود یک هدف نیست بلکه ابزار کلیدی برای فراهم آوردن تغییر در دانش ها، ارزش ها، رفتار و به طور کلی شیوه زندگی است تا بر اساس آن جوامع بتوانند به پایداری در ابعاد اقتصادی و اجتماعی، اکولوژیک، سیاسی دست یا بند. (کریمی، 1382، ص 260). آموزش های زیست محیطی جامعه که با هدف تغییر در نگرش و رفتار مردم در قبال محیط زیست صورت می پذیرد، دارای دو مرحله است که اثر متقابل بر روی یکدیگر دارند. مرحله اول آموزش کودکان و خردسالان و مرحله دوم آموزش جوانان و بزرگسالان است. (گلدوز، 1382، ص 14).

بنابراین دوره شروع آموزش های زیست محیطی باید از همان مهد کودک و مدارس ابتدایی باشد. لذا این پژوهش با موضوع بررسی تحلیل آموزش های زیست محیطی در کتب علوم چهارم و پنجم دوره ابتدایی این هدف را دنبال می کند که میزان اهمیتی را که بر نامه ریزان به این آموزش ها در کتاب های درسی دوره ابتدایی قائل شده اند را مشخص نماید.

1-2 بیان مسأله:

انسان جزء جدایی ناپذیر محیط زیست است، از این رونمی توان و نباید محیط زیست را چیزی جدای از انسان تصور کرد. اگر محیط زیست سا مانه ای تعریف شود که انسان، فرهنگ و طبیعت عناصرهای تشکیل دهنده آن باشد، بررسی ویژگی های این سه عنصر آشکار می سازد که انسان با زندگی بر این کره خاکی می تواند از طریق مصرف مدیریت ناپذیر منابع طبیعی (تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر) رابطه خود را با دو عنصر دیگر بر هم زند و در مجموع به

محیط زیست خسارت وارد آورد. از این روست که آموزش محیط زیست به نسل جوان و کودکان و آگاه کردن آن ها نقش و جایگاهی که در حفظ محیط زندگی خود دارند، از جمله مهمترین هدف هایی است که در سه دهه گذشته مدنظر برنامه ریزان درسی در سراسر جهان بوده است. در دهه هفتاد خورشیدی و با آغاز تحول در آموزش علوم تجربی در ایران، وزارت آموزش و پرورش در عمل آموزش محیط زیست را به شیوه ای در هم تنیده با دیگر درس ها مورد توجه قرار داد. امروزه با تلاش جمعی برنامه ریزان این نگاه به همه برنامه های درسی از دوره ابتدایی تا دوره متوسطه گسترش یافته است. زیرا با توجه به این امر دانش آموزان با، مشارکت در فرآیند یاددهی-یادگیری، در تولید محتوا نقش تعیین کننده ای می یابند و با درگیر شدن در فعالیت های درون و بیرون کلاس به طور مستقیم با مسائل محیط زیست و آثار مخرب آن بر محیط زندگی خود آشنایی شوند و در یک تلاش جمعی راهکارهایی برای رفع آن ها و حفظ محیط زیست آن هم دست کم در سطح محلی و منطقه ای می یابند «راهکارهای توسعه فرهنگ محیط زیست (1384)، جلد اول». این پژوهش به بررسی جایگاه حفاظت از محیط زیست، موجود در محتوای کتب علوم تجربی چهارم و پنجم دوره ابتدایی خواهد پرداخت. امروزه مسأله ای که نباید در هیچ یک از طرح های نامربوط به آینده از آن غفلت کرد، مسأله محیط زیست و آلودگی آن است. این مطلب برای بشرامری تشریفاتی نیست، بلکه یک موضوع حادثا و تا حدی زیاد خطرناک است که باید همچون مسأله تأمین مواد غذایی برای بشر به صورت یک مسأله در مرگ و زندگی مورد توجه قرار گیرد.

می دانیم که جامعه تکنوکرات امروز انسان را پیوسته از طبیعت دور می کند و این دوری مانع این واقعیت نمی شود که به هر حال طبیعت به طور دائم پیرامون ما را فرا گرفته و ما چه بخواهیم و نخواهیم، باید عاملی را که در محاسبات خود غالباً فراموش می کنیم را در نظر داشته باشیم و از خراب کردن بی رحمانه آن، خودداری کنیم (بنان، 1351، ص 19).

نهادهای آموزش و پرورش در طرح های خود باید برای حفاظت از محیط زیست انسان، به این امر مهم توجه کنند. بنابراین وارد کردن مفاهیم مرتبط با محیط زیست در متون درسی مقاطع مختلف تحصیلی باعث می شود که دانش آموزان از همان ابتدا و در زمان تکوین و شکل گیری شخصیت آنها حفاظت از محیط زیست را نه فقط به عنوان یک درس بلکه به عنوان یک وظیفه و مسئولیت انسانی تلقی کنند. امروزه آموزش و پرورش یکی از مناسب ترین راه ها برای رسیدن به توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می باشد. دانش آموزان در مدارس آموزش می بینند تا دانش ها و ارزش ها را فرا بگیرند تا آن ها را در زندگی روزمره خود به کار برند که در این جا نقش کتب درسی و برنامه ریزان درسی همان طور که قبلاً ذکر شد بسیار مهم و اساسی است. تا از این طریق بستر مناسبی برای تجدیدنظر در کتب درسی فراهم شود. زیرا دانش آموزان بیشتر از طریق محتوای کتب درسی عقاید گوناگون، روش های علمی را برای حل مسائل مختلف یاد می گیرند و خود را برای زندگی در جامعه آماده می کنند. یک کتاب درسی زمانی به تحقق اهداف تعلیم و تربیت کمک می کند که با طرح پرسش ها و تکالیف و اصول و مواردی که در تهیه آن ها به کار گرفته می شود، مشخص شود که آیا زمینه و شرایط لازم را در جهت یادگیری اصول و قوانین ارزش ها و تکالیف را فراهم می کند؟

بنا بر این آنچه مسأله پژوهش حاضر را شکل می دهد، می خواهیم بررسی کنیم مفاهیم موجود در کتب درسی علوم چهارم و پنجم دوره ابتدایی در ارتباط با مسائل زیست محیطی و آموزش آنها به چه میزان توجه شده است؟

1-3 اهمیت و ضرورت تحقیق:

در دوره ای به سر می بریم که آن را در دوران بحران زیست محیطی نام نهاده اند، چرا که گستره دست اندازی انسان بر عرصه های محیط زیست در نتیجه رشد روز افزون جمعیت و نیاز به توسعه در کلیه سطوح اقتصادی و اجتماعی روز به روز ابعاد وسیع تری به خود گرفته و در اثر بهره برداری غیر اصولی و بی رویه از منابع طبیعی، خطرات جدی تداوم حیات این منابع را مورد تهدید قرارداد است و خسارت جبران ناپذیری بر پیکره محیط زیست وارد نموده است (چائی بخش، 1383، ص 99).

از آنجا که حفاظت از محیط زیست امری همگانی است ضرورت دارد که همه نهادها و سازمان هایی که با گروه های انسانی سروکار دارند این امر مهم را در برنامه خود بگنجانند. امروزه توجه به محیط زیست بیش از هر زمان دیگری ضرورت دارد و باید در جهت روشن کردن افکار عمومی در زمینه محیط زیست گام اساسی برداشته شود. یکی از راه های اساسی این امر انعکاس مسائل فوق در متون درسی مدارس می باشد (یعقوبی، 1382). بنا بر این آموزش و پرورش یکی از مهمترین نهادها است که می تواند پایه گذار و مربی یک جامعه مدنی و احترام به محیط زیست باشد. بدین لحاظ محتوای کتب درسی دوره های تحصیلی می تواند برنامه های اصولی و منظمی را در جهت هماهنگ کردن این نیروها تنظیم